

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

ZVARA EDINA

GRATIA MECENATURAE ESTERHASIANAE: A KISMARTONI FERENCES KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE ÉS ÁLLOMÁNYA.

Budapest, 2023, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ,
Kossuth Kiadó, 255 p.

Zvara Edina a kismartoni ferences könyvtár történetéről és állományáról írt kötete jelentős eredménye a magyarországi ferences könyvtárak történetére irányuló kutatásoknak, de az Esterházyak és a ferencesek kapcsolatai szempontjából is kiemelkedően értékes eredményt jelent a publikáció. A szerző évtizedek óta foglalkozik a Kárpát-medence régi ferences könyvtárainak feldolgozásával.¹ Doktori disszertációját a szakolcai ferences könyvtár történetéről írta. Kutatásainak fókuszja idővel az Esterházyak fraknói és kismartoni könyvtárainak feldolgozására irányult. Munkássága szerves részét képezi annak a Monok István által koordinált munkának, amelynek köszönhetően az utóbbi harminc évben mind a kora újkori magyarországi főúri könyvtárak történetéről és állományairól, mind különböző egyházi könyvtárak, köztük a ferences – mariánus és szalvatoriánus – rendtartományok házainak bibliotékáiról egyre több katalógus és a gyűjtemények történetét is bemutató feldolgozás lát napvilágot.² Öröndetes módon e kötetek földrajzilag és időben is egyre több rendház régi könyves örökségét, illetve egykori állományaik rekonstrukcióját teszik ismertté.

Fontos szempontnak gondoljuk, hogy a katalógusok a könyvállományok jegyzékeinek közlésén és az egyes kötetek azonosításán túl olyan tanulmányokat is tartalmaznak, amelyek az egyes gyűjtemények történetét kiterjedt levéltári forráskutatáson alapulva ismertetik. Ferences könyvtárak esetében például a rendházak történetei (*historia domus*), a provinciánként és házanként vezetett tabulák, nekrológiumok, valamint a rendtarto-

1 Számos publikációja közül csak a legjelentősebb, idevágó katalógusok: *Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon, Ferences könyvtárak 1681–1750, plébániák és más rendházak könyvtárai*, s. a. r. ZVARA Edina, szerk. Monok István, Bp., OSZK, 2008 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 19/3); MAGYAR Árpád–ZVARA Edina: *A kaplonyi ferences rendház könyvtárának régi állománya*. OSZK, Budapest, 2009; ZVARA Edina: *Ferencesek Szakolcán a korai újkorban*. Budapest: METEM, *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány*, 2012; BRUCK Anton–MONOK István–ZVARA Edina: *Bewahrte Geistigkeit und Kulturerbe von drei Nationen: Die Historische Bibliothek des Franziskanerklosters in Güssing. Budapest–Güssing: Bibliothek und Informationszentrum der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Franziskanerkloster Güssing*, 2021.

2 A ferences könyvtárak katalógusai korábban „A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei” sorozatban jelentek meg.

mánytól függően más-más intézményekben található források feldolgozása kiterjedt kutatómunkát igénylő vállalkozás. E szempontok kiemelt jelentőséget nyernek éppen a kismartoni ferences könyvtár feldolgozása esetében, hiszen a kismartoni rendház szerzeteseinek évszázados, sokrétű kapcsolódása az Esterházy família generációihoz megkülönböztetett művelődéstörténeti jelentőséget, ugyanakkor a Esterházyak híresen gazdag levéltára miatt különleges forrásanyagot is biztosít e kutatáshoz.

Az Esterházy család történetét, a familia tagjainak a magyarországi művelődésben betöltött szerepét történészek, irodalom-, művészet- és művelődéstörténészek generációi kutatják. Az Esterházy Pál nádor halálának 300. évfordulója alkalmából szervezett interdiszciplináris konferencia kötetének³ megjelenése után létrejövő, Monok István vezetésével működő kutatócsoport – Király Péter, Kiss Erika, Viskolcz Noémi, Zvara Edina – folytatva a dunántúli főúri könyvtárak (Batthyány, Nádasdy, Zrínyi) történetének feltárására irányuló kutatómunkát, értékes tanulmányokat és forrásokat publikáltak, immár célzottan Esterházy Pál személyét és családját állítva a középpontba. A „Kincstártól a könyvtárig: tanulmányok Esterházy Pálról, udvari kultúrájáról és mecenatúrájáról” és a „Levelek, könyvek, kincsek: Esterházy Pál barokk udvarának emlékei” projekteknek köszönhetően látott napvilágot az MTA Könyvtár és Információs Központ Esterházy-közleményeit közreadó Esterhaziana sorozatban Esterházy Pál és Orsolya, illetve Thököly Éva levelezése,⁴ illetve az Esterházy Pál könyvgyűjteményének kialakulását és állományát feldolgozó kötet (*Esterhasiana Bibliotheca*).⁵ Mindkét kiadvány megkerülhetetlen az Esterházy-könyvtár 17. századi történetének megismeréséhez. Az Esterházy-könyvtár rekonstrukciója évekig tartó szívós munka eredménye, amelynek köszönhetően korábban nem ismert módon vált megismerhetővé a könyvtár anyaga, közte a család 17. századi tagjaihoz, mint possessorokhoz (Miklós nádor, László gróf és Pál nádor) köthető kötetek. A munka során a II. világháborút követően Moszkvába került állományrész kötetek leírásai is elkészültek, így a hercegi könyvtár feldolgozásának következő lépéseként logikus volt a kismartoni ferences bibliotéka anyagának az 1722-ből fennmaradt könyvjegyzék alapján elvégzett azonosítása és feldolgozása.

Kismarton köztudottan az Esterházy család galántai (grófi, később hercegi) ágának egyik kiemelten értékes birtoka volt, Fraknó vára mellett – ami 1626-tól az örökös grófi címet biztosította Esterházy Miklós nádornak és utódainak – a kismartoni uradalom a familia legjövödelmezőbb birtokát jelentette. Míg Fraknót örökös adományként birtokolta a család, Kismarton kezdetben zálogbirtokként került Miklós nádor kezére. A nádornak az 1652. évi vezekényi csatában hősi halált halt László fia majd Nádasdy III. Ferencsel szemben érte el 1648-ban, hogy III. Ferdinánd király végül a kismartoni uradalmat is adományos birtokként az Esterházy-családfőnek adományozta – tekintélyes zálogösszeg megfizetése ellenében. A 17. század közepén Johann Ledentu által met-szetten ábrázolt erődszerű várkastély átépítésére utóbb, 1663 és 1672 között az itáliai Filiberto Lucchese császári építész tervei szerint került sor, akkor már a később a nádori tisztséget, majd a birodalmi hercegi címet is elnyerő Esterházy Pál idején. Kismarton központi jelentősége az Esterházyak számára felemelkedésük óta fennállt, és ennek fé-

3 Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás: egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk. Ács Pál – BUZÁSI Enikő. Budapest: Reciti, 2015.

4 VISKOLCZ Noémi–ZVARA Edina–KIRÁLY Péter–KISS Erika: *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*. Budapest, MTA KIK, Kossuth, 2019.

5 MONOK István – ZVARA Edina: *Esterhasiana Bibliotheca: A gyűjtemény története és könyvanyagának rekonstrukciója*. Budapest, MTA KIK, 2020.

nyében szükséges a család által évszázadokon keresztül patronált kismartoni ferencesek szerepére, valamint könyvtárunk művelődéstörténeti jelentőségére is tekinteni. Szent Ferenc Kismartonban működő fiainak története háromszáz évig kapcsolódott össze az Esterházy családdal, és e kötet fontos érdeme, hogy a könyvtár történetének és állományának feldolgozásán túl a kismartoni ferencesek történetét is bemutatja a kezdetektől: a két magyarországi obszerváns provincia kialakulásától (tisztázza a magyarországi ferences rendtartományok elnevezéseit), a kismartoni ferencesek XIV. századi megtelepedésétől az Esterházy Miklós nádor által történt újraalapítást (1631) és a kismartoni ferencesek legjelentősebb támogatója, Esterházy Pál mecénási tevékenységét állítva középpontba. Pál nádor kismartoni ferencesek irányába tanúsított megkülönböztetett figyelmének két legfontosabb megnyilvánulása, hogy egyrészt gazdag könyvtárának egy részét a kismartoni ferenceseknek adományozta, másrészt pedig az új családi sírhelyet is itt alakította ki. Esterházy Pál gyermekei, első felesége, Orsolya (1682-ben), majd Pál halálakor (1713) maga a nádor is a kismartoni ferencesek kriptájába temetkezett.

A térségben található ferences rendházak – Kismartonon kívül a Batthyányak németújvári udvarához ezer szállal kötődő németújvári ferencesek, illetve a szintén Pál nádor által alapított boldogasszonyi ferencesek – a mariánus provincia házai közé tartoztak.⁶ E tartomány iratai a 20. század elején nem minden megpróbáltatás nélkül kerültek Pozsonyba. Az egyes rendházak történetéről Eugenius Kósa Collectaneája után a kutatás sokáig P. Weiss Mihály János OFM (1910 – 1994) és Magyar Arnold OFM ismert munkáit⁷ vette alapul. A németújvári ferencesek Batthyány I. Ádám korabeli könyvtárát Koltai András kötete (Bibliotheken in Güssing im 16. und 17. Jahrhundert: 1., Adam Batthyány und seine Bibliothek, Bp. – Szeged, 2002) dolgozta fel, a gyűjteményt több írásában Monok István elemezte.⁸

A szerző értékes tanulmányokban ad áttekintést a kismartoni ferencesek és kolostoruk történetéről, Esterházy Pál több ferences kolostort is támogató mecénatúrájáról, illetve részletesen bemutatja (napjainkig) a kismartoni ferences könyvtár izgalmas történetét és behatóan elemzi állományát, annak tartalmi és nyelvi jellemzőit. A könyvtár történetének feltárása során kiterjedt forráskutatásra támaszkodott. A felhasznált források között nem egy a kutatás számára ismeretlen, így például Folnay Bernát⁹ műve a mariánus provincia történetéről (Descriptio et originis et status Provinciae Marianae, 1647). Több adatot ismerünk meg a kismartoni ferences gárdiánok Esterházy család tagjaihoz írt leveleiből, például Malomfalvay Gergely (1616–1669) életútjáról (Kismartonba kerülése (1652) előtt a pozsonyi rendház előjárója volt három évig) vagy Litomericzi Lászlóról (†1683), akinek kezdeményezésére adathatott ki Nádasdy Ferenc 1652-ben Bécsben egy latin nyelvű Szent Bonaventura-életrajzot). A könyvtár szakok szerint bemutatott anyaga

6 A mariánus ferences provincia újkori történetének feltárásáról, historiográfiai áttekintéssel: KNAPP Éva: *Mariánus ferencesek Mesztegyről a 18. században*. Egyháztörténeti Szemle 20 (2019):1, 4–42.

7 MAGYAR Arnold: *340 Jahre Franziskaner in Güssing. (1638–1978)*. Güssing, 1980.

8 MONOK István: *A művelt arisztokrata: A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*. Budapest–Eger, Kossuth, 2012, 92–115, Uő: *A Batthyány család németújvári udvara és könyves műveltsége*. In: *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények, 1500–1700*. Szerk. Monok István. Budapest, OSZK, 2005, 11–16., 61–104.

9 Folnay Kósa Jenő Collectaneájának tanúsága szerint 1646. február 5-től 1648-ig a tartomány provinciális volt s 1658. március 25-én hunyt el Pozsonyban. Vö. MARTÍ Tibor: *Magyar nyelvű kézíratos hamvazószerdai prédikáció a 17. század első feléből*. In: Summa. Tanulmányok Szelestei N. László hatvanadik születésnapjára. Szerk. Hargittay Emil, Maczák Ibolya, PPKE BTK, Piliscsaba, 2007, 210, 1. j.

jól tükrözi a ferences lelkeség és teológiai gondolkodás jellegzetességeit: az aszketikus és spirituális művek, illetve a tematikailag a Mária-tisztelettel összefüggő nyomtatványok mellett a ferences rend emblematikus személyeihez köthető kiadványok, beszédgyűjtemények, filozófiai munkák és hitvita irodalom, valamint kateketikai művek is szép számban képezték az állományt. A könyvtár bemutatása értékes olvasmánytörténeti elemzés: a kötetek tematikai csoportosítása plasztikus képet ad a kismartoni ferencesek műveltségéről: liturgikus könyveikről éppúgy, mint a könyvtár jogi témájú köteteiről.

Ezt követi a 907 tételből álló, 1722-ben készített könyvjegyzék (inventárium), amelynek mai lelőhelye a Maria Enzersdorf-i ferences kolostor levéltára. A jegyzék feldolgozása képezi az ismertetett kötet gerincét. Zvara Edina minden lehetséges esetben azonosította a köteteket. A részben ma is hozzáférhető könyvekről a szerző saját kezűleg készített leírást; a Kismartonban és Moszkvában található köteteket is azonosította a jegyzékből. Az inventáriumban nem szereplő, de bizonyíthatóan egykor a kismartoni ferences könyvtár állományába tartozó kötetek leírásai is bekerültek a kötetbe. Ezen kívül Szabó Károly RMK-köteteinek kismartoni ferences tételei és a ferencesek grazi könyvtárának katalógusából is felvette azokat a tételeket, amelyek a possessor bejegyzések alapján egykor a kismartoni ferences könyvtár régi állományához tartoztak.

Az inventárium és a fennmaradt kötetek elemzése alapján képet kapunk arról, hogy Assisi Szent Ferenc követői milyen könyveket olvashattak a 17. század közepe és a 18. század eleje közti időszakban. A kismartoni ferencesek könyvtára egy rendkívül gazdag, értékes gyűjteményt képezett, amely nagyban segítette mindennapi lelkipásztori és prédikációs tevékenységüket. Azok a kötetek, amelyek az összeírásban nem szerepelnek, azonban valamely ismérv folytán (bejegyzés, vagy az adott kötet szerzőjének szoros kapcsolata a kismartoni ferences kolostorral, pl. gárdiánja – házfőnöke – vagy a rendház lakója volt) a kismartoni ferences könyvtárhoz köthető, az inventárium után, külön fejezetbe foglalva található a kötetben (összesen 52 tétel). Hasznos része a kötetnek a Weiss Mihály munkáiból korábban már ismert kismartoni ferences kolostor lakóinak névjegyzéke (1630–1722).

A kötet függelékében olvasható két, a kismartoni ferences kolostor létrejöttéhez kapcsolódó dokumentum: XXIII. János pápa 1415. évi bullája és Esterházy Miklós alapítólevele 1631-ből. A kiadvány végén található a bibliográfia és a katalógus használatát segítő mutatók (személy- és helynévmutató és külön nyomdászok, nyomdatulajdonosok, kiadók és nyomdahelyek mutatója), ezen kívül a szerző mutatót készített a kéziratos bejegyzésekben szereplő személy- és helynevekhez is.

Ahogy a kötet címe is utal rá, az Esterházyak pártfogásának köszönhetően a kismartoni ferencesek virágzó szellemi-lelki központtá váltak: lelkipásztori működésük évszázadokon keresztül meghatározta a térség hitéletét. E kötetnek köszönhetően számottevően gyarapodik a tudásunk a mariánus provincia 17. századi könyveiről, a kismartoni ferencesek és az Esterházy család több évszázados kapcsolatainak történetéről. Rend-, család- és művelődéstörténeti hozadékaik kívül kiemeljük a kötet különlegesen színvonalas, szép kivitelét, gazdag képanyagát. Gondos kutatói, szerkesztői és lektori munka eredménye e munka, ami megkerülhetetlen leírása és rekonstrukciója a kismartoni ferences múltjának és kulturális örökségnek.

Martí Tibor